

ПРОБЛЕМИ КРАЄЗНАВСТВА В ЖУРНАЛІ “КРАЄЗНАВСТВО” (20-30-ті роки)

20-ті роки ХХ ст. посідають особливе місце у літописі українського краєзнавства. Цей період дослідники цілком справедливо вважають зоряним часом у його історії. Розвиваючись у контексті національно-культурних процесів, краєзнавство із заняття одиниць зросло до рівня винятково державної справи.

У цей час збільшення кількості найрізноманітніших за формою краєзнавчих організацій вимагало систематизації краєзнавчого руху, налагодження зв'язку між краєзнавчими організаціями, з одного боку, та краєзнавцями-любителями з іншого. Отже, назріла необхідність в утворенні координаційного краєзнавчого центру. На Першій Всеукраїнській краєзнавчій конференції, що відбулася у 1925 році, одним з головних підсумків стало створення Українського комітету краєзнавства (УКК). Одним із завдань цього комітету було вироблення найбільш дієздатних організаційних форм роботи краєзнавчих осередків та надання їм методичної допомоги саме через журнал.

УКК на початку 1929 року визначив як найраціональнішу форму методичного керування місцевими осередками видання журналу. Саме він мав стати, з одного боку, методичним органом, а з другого – органом, де краєзнавчі організації мали б змогу друкувати наслідки своєї дослідної роботи і концентрувати краєзнавчий матеріал, що був розкиданий у різних місцях.

Право на видання журналу колегія Наркомосвіти надала Комітету ще в січні 1926 року, але за умови: “ніяких дотацій від НКО на видавництво не просити” [5, с.1]. Почалося ж видання тільки з квітня 1927 року, тобто, коли УКК мав тверді дані про бюджет, за яким видатків на видавничу справу не передбачалося. І все таки, маючи незначні кошти, Комітет почав видавничу справу і спромігся випустити у 1927 році три номери; у 1928 році – десять, у 1929 – десять номерів у трьох випусках, у 1930 – п'ять номерів журналу “Краєзнавство”. Редколегія журналу в першому номері за 1927 рік так визначила свої завдання: “об'єднати всі краєзнавчі сили, підвести їх роботу на наукову основу, поставити перед краєзнавцями актуальні проблеми, висунути життям” [2, с.1]. У цьому ж номері було опубліковано і типовий Статут краєзнавчих організацій [22, с.35-36].

Друкований орган УКК виходив майже щомісяця, крім липня і серпня (десять номерів на рік), складався із семи розділів. Загальний розділ висвітлював теоретичні основи і загальні питання краєзнавства, такі як: напрямки роботи краєзнавчих організацій на місцях [10, с.1-6], державні завдання краєзнавства [26, с.1-4; 11,

с.1-4; 24, с.16-19] і т. ін. Висвітленню методики краєзнавчої роботи присвячено другий розділ журналу, де розглядалася також методика і практика шкільного краєзнавства. Наприклад, стаття Д.Зайцева “Методика краєзнавчої роботи” [10, с.1-6] розкриває ряд проблем практичного і теоретичного плану, характерних для краєзнавчої роботи, розглядає основні тенденції, напрями, встановлює критерії для краєзнавчої роботи і робить наголос на необхідності її удосконалення і поширення серед низових робітників та осередків на місцях [10, с.5].

Поява цієї статті свідчить про те, що методика краєзнавчої справи на той час була недосконалою, як зазначає автор, плани роботи, підходи, засоби виконання, невміння роботи висновки, фіксувати здобутий матеріал та інше призводять до того, що праця, на яку затрачено чимало часу й енергії, губить свою вартість або цілком, або в більшій своїй частині [10, с.6]. Д.Зайцев виділяє форми краєзнавчої роботи, зупиняється на загальних моментах ведення спостереження, дослідження, наукової обробки. Автор вказує на необхідність популяризації краєзнавчої справи шляхом висвітлення цієї роботи в місцевих газетах, центральних часописах, друкованих органах різного рівня. Між тим ця стаття – лише початок наукової розробки методики краєзнавчої роботи та найпростіша схема, яку мусить розуміти просто фахівець і просто любитель.

Тематичним продовженням цієї проблеми стала серія статей відповідального редактора журналу М.М. Криворотченко, що були опубліковані в №№ 2,3,5 за 1928 рік. Так, у статті “Організаційні форми краєзнавчої роботи” автор закликає переглянути різноманіття форм роботи краєзнавчих організацій, щоб уникнути надалі можливої шкоди від їх недосконалості і випадковості. Вимогливо звучить в статті тема науковості, систематичності, плановості історико-краєзнавчої діяльності всіх рівнів, що є запорукою успіху. В іншій статті, “Чергове завдання”, він висвітлює питання концентричне побудованого кадастру краєзнавчих об'єктів України й методику їх досліджень. Автор зупиняється на проблемі індивідуального членства в краєзнавстві і не заперечує його [16, с.3].

Цікавий матеріал міститься в третьому розділі журналу (Шкільне краєзнавство), де висвітлюється така важлива проблема, як методика і практика краєзнавства в школі. Цій темі присвячена серія статей та заміток. Автори з різних позицій розкривають необхідність краєзнавчої підготовки вчителів у педагогічних закладах та учнів у школі. Так, Д.Зайцев в роботі “Краєзнавство і шкільна програма” [9, с.9-14] дає

ряд методичних порад щодо планування роботи при переході навчання на краєзнавчу основу, що ні в якому разі не може обмежувати долю ініціативи у творчості з боку вчителя. Він робить наголос на необхідності підготовки чіткої шкільної програми та книжкового матеріалу як основи виховної роботи. Це ж питання порушує і А. Курило-Кримчак у статті "Про краєзнавчу роботу в школі" [20, с. 16-20]. Автор пропонує зразкову програму вивчення навколишнього світу, історії ті сучасного соціально-економічного стану свого краю.

Взагалі, журнал публікував різного роду програми. Серед них є ті, що стосуються вивчення різноманітних рис життя сільського населення. Так, уже в першому номері журналу за 1927 рік наводиться зразкова програма вивчення села [1, с. 14-16]. Редакція, публікуючи цю програму, не переслідувала мети нав'язати її як обов'язкову, а лише подавала як зразок.

Об'єктом краєзнавчого дослідження було не тільки село. У статті М. Криворотченко "Місто і краєзнавство" [13, с. 1-4] пропонується основна схема вивчення міст (природа – людина – виробництво – економіка – соціальні взаємини – побут і ідеологія), яка несла в собі теоретичний і методичний зміст. Важливою ланкою у краєзнавчій роботі було також дослідження кустарних промислів, які зберегли силу старовинних виробничих і побутових моментів. У двадцяті роки, в умовах багатоукладної економіки, кустарні промисли були не тільки додатковим заробітком селян, але й самостійною галуззю виробництва. Отже, кустарні промисли заслуговували на увагу. Виходячи з цього, Комітет систематично подавав на сторінках свого друкованого органу програми для докладного вивчення різних галузей кустарного виробництва та примітивної техніки села [6, с. 10]. Прикладом може бути "Програма вивчення гончарства", складена В. Кравченко, яка передбачала детальне дослідження, починаючи від глини і до культурно-історичних відомостей про промисел (19, с. 11-15). Цікава за темою є програма Д. Соловєя "До опису виробництва самогону на селі" [21, с. 8-11]. Анкетний лист виробництва самогону звертає увагу на техніку і, головне, господарське значення виробництва, на ту економічну шкоду, що воно завдає селянському господарству, лише злегка зачіпаючи побутові моменти.

При Дніпропетровській Обласній сільськогосподарській станції було складено свою "Програму роботи гуртка юних натуралістів". Редакція знайшла доцільним опублікувати цю програму як зразкову в четвертому номері журналу за 1928 рік [7, с. 11].

Із розвитком краєзнавчої справи складаються передумови для всебічного вивчення життя і побуту національних меншин. Розгляд цього питання міститься у серії статей С. Ялі [23, с. 57-69; 24, с. 16-19; 25, с. 5-8]. Він підкреслює важливе значення, яке мають краєзнавчі дослідження для розв'язання практичних питань у житті націо-

нальних меншин, а також зупиняється на проблемі організації цієї роботи, яка в той час велася розрізнено [24, с. 17]. Продовженням розпочатої теми стала стаття цього ж автора, але вже з конкретною орієнтацією на дослідження участі греків у революційному русі України [25, с. 5-8]. Професор С. Ялі наводить приблизну схему вивчення цієї теми. Крім того, пропонувалася також схема вивчення історії грецької колонізації на Україні, наслідків столипінської аграрної реформи, продрозкладки, голоду 1921-1922 років у грецьких селах [23, с. 57-58].

Одним із засобів роботи краєзнавства є фотографування. Адже важко все зберегти в пам'яті, навіть якщо вона і добра. Фотоапарат дає змогу краєзнавцю скласти картотеку краєзнавчих об'єктів і вести пропаганду історії свого краю. Саме цьому й присвячена стаття С. Гнатюка "Фотографія в краєзнавчій роботі" [14, с. 4-8]. Вона щедро ілюстрована, супроводжується описом знімків та об'єктів.

Це була життєво необхідна стаття, бо поширення фотографування в краєзнавчій роботі в той час лише розгорталося.

Вчені, які скептично ставилися до студій краєзнавців-аматорів, звертали увагу на те, що їхня робота часто носить поверховий, несерйозний характер. Однак на тому етапі краєзнавчої роботи такі недоліки були властиві не тільки любителям-краєзнавцям. Отже, щоб уникнути цього, краєзнавець має бути обізнаним з краєзнавчою літературою. В цьому разі вагоме значення для краєзнавчих організацій має провадження бібліографічної роботи. Редакція з самого початку видання журналу виділила окрему рубрику – "Бібліографія", де наводилися зразкові бібліотечки, рекомендовані списки краєзнавчої літератури, робився огляд літературних краєзнавчих новин. Основна ідея статті А. Козаченко "Організація бібліографічної роботи в краєзнавчих осередках" [18, с. 11-16] – створення сталого бібліографічного підґрунтя для вивчення свого краю, що збереже багато часу, а краєзнавство стане доступним широким колам, адже, як зазначає автор, щоб бути культурною людиною, не завжди обов'язково все прочитати, але треба знати, де що можна знайти [17, с. 32-35].

Журнал не обійшов увагою таку серйозну справу, як вивчення причин дитячої смертності на селі [3, с. 4-9]. У своїй статті Г. Ворожбит привертає увагу до вивчення умов побуту, питань, що стосуються справ охорони материнства й дитинства, практичної роботи щодо охорони здоров'я на селі. Також дана статистико-порівняльна таблиця дитячої смертності в 1886-1927 роках. Вага цього дослідження зросла б, якби зібраний матеріал було систематизовано.

З 1928 року виділилася окрема рубрика – "Наш край", де друкувалися цікаві відомості про окремі регіони чи місцевості України. Тут подавалися матеріали, що наочно характеризували досягнення у справі вивчення окремих районів краєзнавчими організаціями або окремими

краєзнавцями. Тематика статей була найрізноманітнішою, але найбільш поширеною і популярною – з історії, етнографії, економіки та географії.

Розділ “Життя краєзнавчих організацій” публікував відомості про роботу краєзнавчих товариств на місцях. Ці дані надходили у вигляді звітів Комітетові з різних куточків радянської України, де існували краєзнавчі осередки, і вибірково друкувалися у журналі.

Розвиток подій у країні не обійшов журнал “Краєзнавство”. У статті М.Криворотченко “На порозі третього року” [4, с.4] наголошується на тому, що товариства та окремі краєзнавці мають розпочати конкретне дослідження процесу колективізації сільського господарства, його кількісних показників, виявляючи особливо ефективність конкретних колективних господарств як з економічного, так і з соціального боку. Краєзнавці, як зазначає автор, мусять наново перешукувати свої лави; перебудувати свою роботу, пристосувавши її до вивчення проблем, пов’язаних із виконанням п’ятирічки [14, с.30].

Особливо велике значення приділялося соціалістичному змаганням в роботі громадських організацій, а особливо таких, як краєзнавчі. Наслідком цього мали бути досягнення з реальним господарчим ефектом. Подібні гасла, заклики до розвитку лише прикладного краєзнавства (“нам не потрібно чистої науки”) [8, с.3], необхідність консультації з істпартом – хіба це не ознака тих років?

Та з початку 1930-х років, у жорстоких умовах культу особи, демократичне за своїм характером, формами і методами роботи краєзнавство вже ніяк не вписувалося в структури командно-адміністративної системи. Саме тому, звинувачені в ідеалізації патріархальщини, зв’язку з міфічними контрреволюційними організаціями, краєзнавчі осередки було розпущено, журнал закрито, а найактивніші діячі, звинувачені в українському буржуазному націоналізмі, стали жертвами тоталітарного режиму.

Отже, в 20-30-ті роки краєзнавча робота була підпорядкована Українському комітету краєзнавства – першому централізованому державному органу в Україні, який мав на меті методично і практично підтримувати масовий рух дослідників рідного краю. Ця підтримка ґрунтувалася навколо журналу “Краєзнавство”, де публікувалися науково-методичні розробки, практичні вказівки, ілюстрації досягнень у справі вивчення окремих районів краєзнавчими організаціями та ін. Щоправда, різноманітність тем, заідеологізованість, недосконалість сталої структури журналу і особливо брак коштів порушували видання. Але цінність центрального друкованого органу УКК полягає в тому, що він не лише на словах прагнув до об’єднання всіх краєзнавчих сил для комплексного вивчення історії України, а й добивався цього шляхом ґрунтового розгляду методичних, теоретичних питань краєзнавчої справи, допомагав початківцям зорієнтуватися в морі літератури з краєзнавства.

Примітки:

1. Вивчення села (зразкова програма) // Краєзнавство. – 1927. – №1-3
2. Від редакції // Краєзнавство. – №1. – 1927.
3. Ворожбит Г. До справи вивчення причин дитячої смертності на селі // Там само. – 1929. – №1-2.
4. Гнатюк С. Фотографія в краєзнавчій роботі // Там само. – 1928. – №4.
5. Данилюк Ю., Юренкс О. Біля початків журналу // Там само. – 1993. – №1.
6. Дослідження кустарних промислів. // Там само. – 1927. – №2.
7. До роботи гуртків юних натуралістів // Там само. – 1928. – №4.
8. Дубняк К. Підвищення врожайності і краєзнавство // Там само. – 1928. – №6-10.
9. Зайцев Д. Краєзнавство і шкільна програма // Краєзнавство. – 1927. – №1.
10. Його ж. Методика краєзнавчої роботи // Краєзнавство. – 1927. – №3.
11. Криворотченко М. До жовтневих роковин // Краєзнавство. – 1927. – №2
12. Його ж. До справи соціалістичного змагання // Краєзнавство. – 1929. – №1-2.
13. Його ж. Місто і краєзнавство // Краєзнавство. – 1928. – №4.
14. Його ж. На порозі третього року // Краєзнавство. – 1930. – №1-5.
15. Його ж. Організаційні форми краєзнавчої роботи // Краєзнавство. – 1928. – №5.
16. Його ж. Чергове завдання // Краєзнавство. – 1928. – №2-3.
17. Козаченко А. Бібліотечка для початкуючого краєзнавця // Краєзнавство. – 1927. – №1.
18. Його ж. Організація бібліографічної роботи в краєзнавчих осередках // Краєзнавство. – 1927. – №3.
19. Кравченко В. Програма вивчення гончарства // Краєзнавство. – 1927. – 32-3.
20. Курило-Кримчак А. Про краєзнавчу роботу в школі // Краєзнавство. – 1928. – №6-10.
21. Соловей Д. До опису виробництва самогону на селі // Краєзнавство. – 1928. – №4.
22. Статут краєзнавчих товариств // Краєзнавство. – 1927. – 31.
23. Ялі С. До історії грецької колонізації на Україні // Краєзнавство. – 1928. – №6-10.
24. Його ж. Краєзнавча робота серед нацменшостей // Краєзнавство. – 1927. – 31.
25. Його ж. Участь греків у революційному русі на Україні // Краєзнавство. – 1928. – №2.
26. Яната О.А. Державне завдання краєзнавства // Краєзнавство. – 1928. – №1.